

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ

УДК 378.14

DOI 10.32461/2409-9805.1.2023.276770

Цитування:

Біловус Л. І., Гомотюк О. Є., Яблонська Н. М. Формування комунікативної компетентності бакалаврів із використанням інформаційних технологій під час навчання. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 1. С. 73–78.

Bilovus L., Homotuk O., Yablonska N. (2023). Formation of the Bachelors' Communicative Competence Implementing the Informational Technologies in the Study Process. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 73–78 [in Ukrainian].

Біловус Леся Іванівна,

доктор історичних наук,
кандидат філологічних наук,
професор, професор кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-4882-4511>
l.bilovus@wunu.edu.ua

Гомотюк Оксана Євгенівна,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2856-8541>
o.homotiuk@wunu.edu.ua

Яблонська Наталія Мирославівна,

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-5790-1526>
n.yablonska@wunu.edu.ua

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ**

Мета роботи. Нова цифрова стадія розвитку суспільства спричинила величезний стрибок інформаційних технологій. Тепер для ефективного функціонування економіки та суспільства потрібно мати добре сформовані комунікативні компетентності. **Методологія дослідження** ґрунтується на таких загальнонаукових методах, як аналіз, синтез, узагальнення, також використано статистичний метод. **Наукова новизна** роботи. Електронний документообіг, e-learning та хмарні технології, розвиток і використання соціальних мереж зумовлюють зміну змісту навчання при підготовці майбутніх фахівців. Реалізувати компетентнісний підхід у вищій освіті, сформувані саме комунікативну компетентність, з огляду на сучасну інформатизацію суспільства, дуже важливо. Звичайно, вироблення комунікативних компетентностей як важливої складової освітнього процесу регулюють стандарти вищої освіти. Для спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Міністерство освіти і науки України наказом від 12.12.2018р. № 1378 визначило перелік комунікативних компетентностей, що будуть потрібні майбутнім фахівцям. У статті проаналізовано результати експерименту, що був проведений на базі соціально-гуманітарного факультету Західноукраїнського національного університету, для дефініції рівня

© Біловус Л. І., 2023

© Гомотюк О. Є., 2023

© Яблонська Н. М., 2023

сформованості комунікативної компетентності студентів відповідно до використання ними інформаційних технологій під час навчального процесу. **Висновки.** Визначено, що загалом розуміння електронного інформаційно-освітнього середовища є правильним, але немає сформованого ставлення до інформаційної комунікативної компетентності як такої. Також студенти зацікавлені в дисциплінах з інформаційних технологій та мають бажання вивчати нові предмети.

Ключові слова: комунікативна компетентність, інформаційні технології, бакалаврат, інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

Bilovus Lesia,

PhD in Philology, Doctor of History, Associate Professor,
Professor of the Department of Information and Socio-Cultural
Activity of the West Ukrainian National University

Homotuk Oksana,

Doctor of History, Professor,
Professor of the Department of Information and Socio-Cultural
Activity of the West Ukrainian National University

Yablonska Natalia,

PhD in Philology, Lecturer of the Department of Information and Socio-Cultural
Activity of the West Ukrainian National University

FORMATION OF THE BACHELORS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IMPLEMENTING THE INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN THE STUDY PROCESS

The purposes of the article. The new digital stage of society's development has caused a huge jump in information technologies. Now, for the efficient functioning of the economy and society, it is necessary to have well-formed communication competences. **The methodology** is based on such general scientific methods as analysis, synthesis, generalization, and the statistical method is also used. **Scientific novelty.** Electronic document management, e-learning and cloud technologies, the development and use of social networks cause a change in the content of education in the preparation of future specialists. The implementation of the competence approach in higher education, the formation of communication competence, taking into account the modern informatization of society, is very important. Of course, the acquisition of communication skills is regulated by the standards of higher education, because it is an important component of the educational process. For the specialty 029 "Information, library and archival affairs" for the first (bachelor) level of higher education, the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 12.12.2018 No. 1378 was approved, which determined the formation of communication competencies that will be needed by future specialists. The article analyzes the data of the experiment, which was conducted on the basis of the Faculty of Humanities and Social Sciences West Ukrainian National University, to define the level of formation of students' communication competence in accordance with their use of information technologies during the educational process. **Conclusions.** It was determined that the overall understanding of the interpretation of the electronic information and educational environment is correct, but there is no formed attitude towards information communication competence as such. Also, students are very interested in information technology disciplines and have a desire to learn new subjects.

Keywords: communicative competence, information technologies, bachelor's degree, Information, library and archival work.

Актуальність теми дослідження. Перехід суспільства на цифрову стадію розвитку, небувале зростання телекомунікаційних, хмарних та e-learning технологій, цифровізація економіки та суспільного життя, розширення функцій соціальних мереж, перехід на електронний документообіг висувають нові вимоги до змісту навчання та ставлять перспективні завдання перед педагогами при підготовці фахівців у межах освітніх програм на

етапі навчання в закладі вищої освіти.

Сьогоднішня вища освіта, що розвивається в умовах інформатизації суспільства, реалізуючи компетентнісний підхід, ставить високі вимоги до майбутнього фахівця, до сформованості його комунікативної компетентності. На сучасному етапі інформаційна підготовка студентів першого (бакалаврського) рівня спрямована на вивчення базових основ інформаційно-комунікаційних технологій,

зокрема основ комп'ютерної техніки, апаратного та програмного забезпечення, комп'ютерної безпеки, розвиток навичок роботи з прикладним офісним забезпеченням, прийомів роботи з інтернет-технологіями. Процес формування компетенцій будується на основі взаємозв'язку та наступності циклу фундаментальних і методичних дисциплін базової частини підготовки.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розробки та впровадження інформаційних технологій в освітній процес ґрунтуються на загальній теорії систем, формування якої відбувалося в процесі узагальнення міжпредметних знань та синтезу загальних закономірностей функціонування і поведінки систем. Основні засади сучасної теорії систем базуються на роботах таких учених, як Л. Бергаланфі [13], В. Ешбі [14] та ін. Застосування системного підходу в освіті досліджували Р. Акофф [15], І. Підласий [7], А. Фокшек [11] та ін. Г. Балл [1], Л. Шевчук [12], О. Білик [3], Б. Блум [16], Н. Гронлунд [4], Р. Мейсон [17], А. Ромішовські [18], М. Бершадський [2] вивчали компетентнісний, особистісно орієнтований та технологічний підходи в освіті. Великий вплив на формування професійних умінь та професійної компетентності здійснили В. Петрук [6], О. Дубасенюк [10], С. Вітвицька [10] та ін.

Мета дослідження – визначити рівень формування комунікативної компетентності студентів відповідно до процесу навчання, а також з'ясувати їхнє ставлення до електронного інформаційно-освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Опанування комунікативних компетенцій є невід'ємною частиною освітнього процесу у вищій школі та регламентоване стандартами вищої освіти, тобто «сукупністю вимог до освітніх програм вищої освіти, які є спільними для всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності» [8].

Так, Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», який Міністерство освіти і науки України затвердило наказом від 12.12.2018 № 378, передбачає формування таких комунікативних компетенцій:

«Загальні компетентності (ЗК):

1. Навички використання інформаційних і комунікативних технологій (ЗК6).

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

2. Здатність використовувати сучасні прикладні комп'ютерні технології, програмне забезпечення, мережеві та мобільні технології для вирішення професійних завдань (ФК3).

3. Здатність впроваджувати інноваційні технології виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ (ФК7)» [9].

Також окремим пунктом у стандартах вищої освіти винесено вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості освіти, де йдеться і «про забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою» [9]. Тобто сюди входить електронно-бібліотечна система (електронна бібліотека) та система електронного інформаційно-освітнього середовища (дистанційного навчання), які забезпечують можливість доступу студента до інформації з будь-якої точки, у якій є мережа «Інтернет», як на території організації, так і за її межами.

Електронне інформаційно-освітнє середовище (ЕІОС) закладу вищої освіти має забезпечувати доступ до навчальних планів, робочих програм дисциплін (модулів), практик, до видань електронних бібліотечних систем (ЕБС) та електронних освітніх ресурсів, зазначених у робочих програмах; фіксацію ходу освітнього процесу, результатів проміжної атестації та результатів освоєння програми бакалаврату; проведення всіх видів занять, процедур оцінки результатів навчання, реалізація яких передбачена із застосуванням електронного навчання, дистанційних освітніх технологій; взаємодію між учасниками освітнього процесу через інтернет.

Функціонування такого електронного інформаційно-освітнього середовища забезпечують відповідні засоби інформаційно-комунікаційних технологій та кваліфікація працівників, які її використовують та підтримують. Ось чому є актуальним формування комунікативної компетентності як інтегративного показника ступеня володіння інформаційно-комунікативними компетенціями, що є невід'ємною частиною кваліфікаційних характеристик майбутніх бакалаврів – учасників сучасного освітнього процесу.

Комунікативна компетентність студентів закладів вищої освіти – важлива інтегральна складова особистості, що поєднує культуру спілкування загалом і її професійні складові зокрема. Елементами інформаційно-комунікативної компетенції визначимо такі: «1) інформаційна – здатність здійснювати різні операції з інформацією, моделювати та проектувати об'єкти й процеси; 2) комунікативна – побудова спілкування у вигляді діалогу, а також уміння працювати в команді; 3) особистісна – уміння самостійно приймати рішення, розвивати дослідницькі та творчі

здібності; почуття відповідальності; самодисципліна; здатність до методичної роботи та самоорганізації; 4) аксіологічний (духовно-моральний) – здатність регулювати свою поведінку в межах важливих загальнолюдських цінностей (соціальне партнерство, толерантність); оперування різними поняттями та змістами, 5) технологічна – здатність застосовувати вдосконалені технічні знання та навички користування сучасними засобами інформаційних та комунікаційних технологій у різних сферах життя та діяльності; 6) лінгвістична – вміння граматично правильно будувати пропозиції, формувати осмислені висловлювання відповідно до ситуації, 7) професійна – здатність оперувати профільними знаннями в умовах трудової діяльності; 8) міжкультурна – можливість реалізувати всі зазначені вище компоненти інформаційно-комунікативної компетентності в різних соціокультурних системах та просторах» [5].

Для якісного й ефективного використання електронного інформаційно-освітнього середовища в університетах одночасний доступ до нього повинно мати не менше 25 % студентів. Також необхідно забезпечити такі умови:

- наявність доступу до ЕІОС з усіх робочих місць із доступом до мережі «Інтернет» (у приміщеннях університету та за їх межами);

- доступ до навчальних планів, робочих програм дисциплін (модулів), практик, видань ЕБС та електронних освітніх ресурсів, зазначених у робочих програмах;

- фіксація перебігу освітнього процесу, результатів проміжної атестації та результатів освоєння програм бакалаврату;

- у разі застосування електронного навчання, дистанційних освітніх технологій проведення всіх видів занять, процедур оцінки результатів навчання;

- взаємодія між учасниками освітнього процесу через мережу інтернет, наприклад можливість брати участь у моніторингу реалізації програми за допомогою оцінки роботи викладачів, якості навчальних програм та курсів, зокрема шляхом відповіді на запитання анкет в онлайн-формах. Запитання та відповіді в онлайн- та офлайн-формах.

Для визначення рівня сформованості комунікативної компетентності, відповідності процесу навчання в студентів і застосування ними інформаційних технологій у навчальному процесі було проведено констатуючий експеримент, під час якого брали участь 52 студенти соціально-гуманітарного факультету Західноукраїнського національного університету. Здобувачам, які брали участь у констатуючому експерименті, були запропоновані такі запитання:

1. Що, на вашу думку, означає поняття

«інформаційна комунікаційна компетентність»?

2. Чи маєте ви можливість під'єднатися до електронно-бібліотечної системи університету з будь-якої точки, де є мережа інтернет?

3. Чи доступні вам підручники, методичні посібники, курси лекцій тощо в електронній та друкованій формах? Як ви можете оцінити їхню якість?

4. Чи задовольняє ваші потреби комп'ютерне забезпечення навчального процесу?

5. Чи навчаються з вами особи з обмеженими фізичними можливостями? Якщо так, то чи створені для них особливі умови навчання?

6. Що мають на увазі під поняттям «електронне інформаційно-освітнє середовище»?

7. Чи задоволені ви електронно-бібліотечною системою та інформаційно-освітнім середовищем у вашому закладі освіти?

8. Що варто додати в електронно-освітнє середовище університету або змінити в ньому?

9. Які дисципліни з інформаційних технологій читають у межах вашої освітньої програми? Чи вважаєте ви їх важливими, цікавими?

10. Які дисципліни ви хотіли б вивчити, додати в навчання за вашою освітньою програмою?

Не змогли відповісти на перше запитання 58 % опитуваних. Студенти називали «здатність та готовність організувати діяльність з використанням засобів ІТ, КТ, а також здійснювати взаємодію між учасниками освітнього процесу», «здатність людини до обробки інформації», «здатність людини вирішувати навчальні, побутові, професійні завдання з використанням інформаційних технологій», «сукупність інформаційних якостей особистості», «збір, пошук, передачу та аналіз інформації», «адміністрування баз даних», «освоєння комп'ютерної техніки», «освоєння інформаційних технологій», «професійну якість особистості». Були відповіді, що не передавали основного сенсу запитуваного поняття: «вивчення нових можливостей», «соціологія та психологія», «вміти аналізувати та планувати свою діяльність», «доступність, надійність, достовірність», «комп'ютерне обладнання, ПЗ, телефон».

Студенти позитивно відповіли на друге запитання, чи мають вони можливість під'єднатися до електронно-бібліотечної системи вишу з будь-якої точки, де є мережа «Інтернет»: так – 100 %.

Відповідаючи на третє запитання анкети, усі здобувачі відзначили доступність навчальної літератури в електронній формі. 100 % відповіли ствердно. Водночас 37% не стали відповідати на додаткове запитання про якість цієї літератури. 24% відзначили «високу», «добру», «відмінну» якість підручників та навчальних посібників в електронній формі, 30% – вказали як «хорошу», 9% – «нормальну».

На запитання, чи задовольняє потреби студентів комп'ютерне забезпечення навчального процесу, ствердно відповіли 92% опитаних, «не завжди» – 8%. Обґрунтовували свої неохвальні відповіді студенти так: «є кабінети, де комп'ютери дуже повільно працюють», «не вистачає комп'ютерів», «комп'ютерного навчання всім не вистачає».

На запитання, чи створено в ЗВО спеціальні умови для навчання осіб з обмеженими фізичними можливостями, позитивно відповіли 85% опитаних, інші – не відповіли, негативних відповідей не було.

Щодо змісту поняття «електронне інформаційно-освітнє середовище» студенти вказали, що це «електронні інформаційні ресурси» – 65%, «електронна бібліотека» – 12%, «інформаційні технології» – 10%, «організація навчання» – 4%, «електронні методичні посібники» – 9%. Причому 75% опитаних оцінили інформаційне освітнє середовище університету на «відмінно», 20% – «добре», 5% – «задовільно». Негативних відповідей не було.

У відповідях на запитання, що необхідно додати в електронно-освітнє середовище ЗВО або змінити в ньому, студенти писали про необхідність «додати місце в електронні сховища», «збільшити потужність комп'ютерів», «оптимізувати пошукові елементи електронної бібліотеки для зручності», «зробити зручнішою в користуванні

систему Moodle».

74% анкетованих назвали дисципліни, що вивчають за допомогою інформаційних технологій: «інформаційно-аналітична діяльність», «електронний документообіг», «інформаційно-аналітичні технології», «цифрові технології в інформаційній діяльності». 26% опитаних не відповіли на запитання. Важливими вважають дисципліни, що вивчають, усі 74% тих, хто відповів на запитання. Не відповіли на додаткове запитання, чи є вони важливими, цікавими, 36% здобувачів. Додати до процесу навчання студенти пропонують такі дисципліни: графічний дизайн, створення сайтів та ін.

Наукова новизна роботи полягає в аналізі, синтезі та узагальненні результатів експерименту, що був проведений на базі Західноукраїнського національного університету.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що загалом у студентів правильне, але неповне уявлення про електронне інформаційно-освітнє середовище. У них переважно немає сформованого ставлення до інформаційної комунікативної компетентності та її складових, набуття яких є вимогою Стандарту вищої освіти України. Здобувачі позитивно висловлюються про курси, що читають за допомогою інформаційних технологій, висловлюють потребу в нових дисциплінах цієї предметної галузі.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Вид. 2-ге, допов. Житомир : ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. 155 с.
2. Бершадський М. Є. Консультації: цілепокладання і компетентнісний підхід у навчальному процесі. *Педагогічні технології*. 2009. № 4. С. 89–94.
3. Білик О. О. Інформаційна технологія моніторингу якості загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.13.06 / Черкаський держ. техн. ун-т. Черкаси, 2009. 19 с.
4. Гронлунд Н., Норман Е. Оцінювання студентської успішності : практичний посібник. Київ : Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. 312 с.
5. Клименко Є. І. Інформаційно-комунікативна компетенція – ключове поняття сучасної освіти. *Молодий вчений*. 2015. № 22 (102). С. 816–818.
6. Петрук В. А. Ігрові заняття як засіб психологічної підготовки студентів ВНЗ до майбутньої роботи за фахом. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців*. Київ; Вінниця, 2005. № 8. С. 402–406.
7. Підласий І. Ідеали українського виховання. *Рідна школа*. Київ, 2000. № 4 (844). Квітень. С. 3–16.
8. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: грудень 2022).
9. Про затвердження Стандарту вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: затв. наказом М-ва освіти і науки України від 12.12.2018 № 1378. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/029-Inform.bibliot.ta.arkh.spr-bakalavr.28.07.pdf> (дата звернення: грудень 2022).
10. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
11. Фокшек А. В. Системний та синергетичний підходи у моделюванні сучасного педагогічного процесу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Педагогіка*. Мелітополь, 2011. № 6. С. 213–220.

12. Шевчук Л. І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Центральний ін-т післядипломної пед. освіти АПН України. Київ, 2001. 203 с.
13. Bertalanffy L. General system theory. Foundations, development, applications. New York : George Braziller, 1968. 289 p.
14. Ashby W. R. Introduction to cybernetics. Martino Fine Books, 2015. 306 p.
15. Russell L. Ackoff. Ackoff's Best: His Classic Writings on Management. John Wiley and Sons, 2012. 368 p.
16. Bloom B. S. Developing Talent in Young People. New York : Ballentine Books, 1985. 562 p.
17. Mason R. Globalizing education: Trends and applications. New York : Routledge, 1998. 180 p.
18. Romiszowski A. J. Designing instructional systems: decision making in course planning and curriculum design. London : Kogan Page, 1981. 432 p.

References

1. Ball, Gh. O. (2008). Landmarks of modern humanism (in social, educational, psychological spheres). The second edition, supplemented. Zhytomyr: PP «Ruta», Vydavnytvo «Volynj» [in Ukrainian].
2. Bershadskyj, M. Je. (2009). Consultations: goal setting and competence approach in the educational process. Pedagogichni tekhnologhiji, 4, 89–94 [in Ukrainian].
3. Bilyk, O. O. (2009). Information technology for monitoring the quality of general educational institutions: extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy: Cherkasjkyj derzh. tekhn. un-t [in Ukrainian].
4. Ghronlund, N., Norman, E. (2005). Assessment of student performance: a practical guide. Kyiv : Navchaljno-metodychnyj centr «Konsorcium iz udoskonalennja menedzhment-osvity v Ukrajinі» [in Ukrainian].
5. Klymenko, Je. I. (2015). Information and communication competence is a key concept of modern education. Molodyj vchenyj, 22 (102), 816–818 [in Ukrainian].
6. Petruk, V. A. (2005). Game classes as a means of psychological preparation of university students for future professional work. Suchasni informacijni tekhnologhiji ta innovacijni metodyky navchannja v pidgotovci fakhivciv. Kyjiv; Vinnycja, 8, 402–406 [in Ukrainian].
7. Pidlasyj, I. (2000). Ideals of Ukrainian education. Ridna shkola. Kyiv, 4 (844), 3–16 [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on higher education from July 1, 2014 No. 1556-VII (as amended). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
9. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2018). Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the approval of the standard of higher education in specialty 029 "Information, library and archival work" for the first (bachelor's) level of higher education: approved from 12.12.2018 No. 1378. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/029-Inform.bibliot.ta.arkh.spr-bakalavr.28.07.pdf> [in Ukrainian].
10. Dubasjenjuk, O. A. (eds.). (2011). Professional pedagogical education: competence approach: monograph. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
11. Fokshek, A. V. (2011). Systemic and synergistic approaches in modeling the modern pedagogical process. Naukovyj visnyk Melitopoljskogo derzhavnogho pedagogichnogho universytetu. Serija: Pedagoghika. Melitopolj, 6, 213–220 [in Ukrainian].
12. Shevchuk, L. I. (2001). Development of professional competence of teachers of special disciplines of institutions of professional technical education in the system of postgraduate education: Candidate's thesis. Kyiv : Centraljnyj in-t pisljadyplomnoji ped. osvity APN Ukrajinj [in Ukrainian].
13. Bertalanffy, L. (1968). General system theory. Foundations, development, applications. New York : George Braziller.
14. Ashby, W. R. (2015). Introduction to cybernetics. Martino Fine Books.
15. Russell, L. Ackoff. (2012). Ackoff's Best: His Classic Writings on Management. John Wiley and Sons.
16. Bloom, B. S. (1985). Developing Talent in Young People. New York : Ballentine Books.
17. Mason, R. (1998). Globalizing education: Trends and applications. New York : Routledge.
18. Romiszowski, A. J. (1981). Designing instructional systems: decision making in course planning and curriculum design. London : Kogan Page.

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2023
Отримано після доопрацювання 09.02.2023
Прийнято до друку 17.02.2023*